

Nemzeti és etnikai kisebbségek

*A. Gergely András – Gelsei Gergő
Gergely Vera – Horváth Vera*

Definíciók¹

Állam: Meghatározott területen élő emberek történetileg kialakult tartós és szervezett közössége; olyan viszonylagos önállósággal és szuverenitással rendelkező társadalmi szervezet, mely a közösség felett főhatalmat gyakorol. E kritériumok bármelyikének hiánya esetén államról nem lehet beszélni.

Asszimiláció: Olyan folyamat, amelynek során valamely egyén vagy csoport, fajta, nemzetiség, nép beolvad, illetve beilleszkedik egy másik embercsoportba, fajtába, nemzetiségbe, népbe, átveszi annak nyelvét, szokásait, normáit, értékeit, és saját jellegzetességeit részben vagy teljesen elveszíti. A kisebbségek az asszimilációban pusztulásuk veszélyét, de felemelkedésük esélyét is láthatják.

Diszkrimináció: Elsősorban egyénekkal, csoportokkal szembeni, tudatosan vagy nem tudatosan alkalmazott hátrányos megkülönböztetés. A diszkrimináció jogoktól és lehetőségektől megfosztó, illetve korlátozó cselekvés. Súlyosabb formája bizonyos csoportok térbeli elkülönítése, szegregációja. Alapja gyakran az előítélet. Nem diszkrimináció a pozitív megkülönböztetés, vagyis amikor a bizonyos szempontból hátrányos helyzetben lévő egyének, csoportok számára az esélyegyenlőség érdekében különleges jogokat biztosítunk.

Előítélet: Az előítélet logikailag téves elképzelés, amely a cáfoló tapasztalatok, bizonyítékok hatására sem módosul.

Etnikum: Emberek történetileg kialakult együttese, akik tudatában vannak népkénti összetartozásuknak és más, hasonló együttesektől való különbözőségeiknek.

¹ A definíciókhoz a következő forrásokat használtuk fel: *Magyar Nagylexikon*. [1993-] Budapest: Akadémiai Kiadó; *Minden másképp van* [2000] Budapest: Új Mandátum Kiadó

- güknek. Ezt népnévvel kifejezésre is juttatják.
- Identitás:* Önmeghatározás, lényegében a „Ki vagyok én?” kérdésre adott válaszok összessége. Késztetéseink, képességeink, hiedelmeink és élettörténetünk magunk alkotta belső szerveződése.
- Kisebbség:* Általában egy társadalmi csoporton belül az a kisebb létszámú csoport, amely valamilyen ismérv révén különbözik a többségtől. Leggyakrabban etnikai, nemzetiségi, nyelvi, vallási kisebbségekről beszélünk.
- Kultúra:* Hétköznapi értelemben kultúrán azt értjük, amikor valaki művelődik, olvas, színházba, kiállításokra jár. A társadalomtudományok viszont tágabb értelemben használják: a kultúra a társadalmi működés során keletkezett értékek, normák, tárgyak, és azok használati módjának összessége (*értékek:* mit tartunk helyesnek, mit tartunk helytelennek; *norma:* a mindennapi élet írott és íratlan szabályai).
- Nacionalizmus:* a 18. században kialakult eszmei-ideológiai rendszer, amely kulcsszerepet tulajdonít a kulturális és gazdasági érdekegységként felfogott nemzetnek; politikai program, és értékrendszer, amely az országon belül a nemzeti érdeket minden más érdek fölé helyezi. Eszmei tartalma olykor korszakonként, térségenként változik. A nacionalizmus feltételezi, hogy minden ember tartozik valamely nemzethez, vitás ugyanakkor, hogy mennyire meghatározó vonása, hogy minden nemzet saját államot alkosson.
- Nemzet:* Kétféle felfogásban használt politikai fogalom: 1. olyan közösség, amelyet a tartós együttélés, a közös történelmi múlt mellett a területi, gazdasági, nyelvi kulturális egység és a kultúrában megnyilvánuló közös lelki sajátosságok, értékrend jellemeznek; 2. egy ország valamennyi állampolgárának közössége. Az előbbi a német eredetű kultúrnemzet, az utóbbi a francia mintájú államnemzet meghatározása.
- Nemzetállam:* Olyan állam, amelyben a történelmi, nyelvi-kulturális közösségként megjelenített nemzet szerveződik. Napjainkban az államok többségében általában valamely etnikum túlsúlya mellett kisebbségek is élnek, így az egy állam–egy nemzet elve csak kivételesen valósulhat meg.
- Nemzetiség:* A kisebbség elnevezése a magyar köznyelvben, illetve a történeti vagy közjogi szakirodalomban.
- Sovinizmus:* A nacionalizmus szélsőséges formája, amely a nemzet felsőbbrendűségét hirdeti, és a nemzeti érdeket szembeállítja más nemzetek érdekeivel.
- Szocializáció:* Az a folyamat, amelynek során az ember megtanulja a társadalmi együttélés szabályait, szerepeit, értékeit (mindazt, ami legátfogóbban az embert körülvevő társadalom kultúrájának nevezhető), és személyisége kialakul. A szocializáció összetett folyamat, amely a születéstől kezdve az egész életcikluson át tart. A szakirodalom elsődleges és másodlagos szocializációt különböztet meg: az elsőhöz tartoznak a családi nevelés keretei; a másodikhoz azok az intézményes szocializációs hatások, amelyek alapvető közege és szereplője az iskola.

Sztereotípiá: Valamely csoportba tartozó bármely egyénnek hasonló jellemvonások tulajdonítása attól függetlenül, hogy a valóságban mennyire különböznek a csoport tagjai egymástól. A gondolkodás kategóriákat feltételez, amelyek segítségével osztályozzuk tapasztalatainkat. Ezek a kategóriák olykor hamisak és merevek is lehetnek, és így az előítéletes és diszkriminatív viselkedés alapjává válnak. A közvélekedés is gyakran alkalmaz sztereotípiákat, ha leegyszerűsített fogalmak alapján ítélkezik különböző, főként konfliktusos, feszültségektől terhes társadalmi jelenségekről. A sztereotípiá leküzdésének fontos eszköze a csoportok közötti együttműködés megteremtése.

Szuverenitás: Az államnak mint politikai közösségnek a meghatározó jellemzője. Ez egyrészt a területén élő emberek fölötti legfőbb hatalmat és a közösség ügyeiben az önálló rendelkezési jogot jelenti (belső szuverenitás), másrészt az államnak azt a jogát, hogy más államokkal szabadon érintkezzen, és a nemzetközi közösség egyenjogú tagjaként lépjen fel (külső szuverenitás).

Társadalmi integráció: Szociológiai értelemben a társadalom egységesülése, egyes részeinek (osztályok, rétegek, csoportok) egészévé olvadása. Ez történhet asszimiláció útján is, de ideális esetben egy olyan folyamatot jelent, melynek eredményeképpen egy társadalmon belül a különböző kultúrákhoz tartozó emberek úgy élhetnek együtt, hogy mindenki megtarthatja az identitását, büszke lehet kulturális és társadalmi örökségére, gyökereire és szabadon élheti meg egy adott csoporthoz és annak kultúrájához való tartozását.

Társadalom: Meghatározott területen együtt élő emberek sajátos kultúrájú szervezett közössége, amelyet a szükségletek kielégítésének közös érdeke motivál. Az egyén szocializációja során épül be a társadalomba.

Történelmi bevezető

A társadalommal kapcsolatos kérdések tárgyalásakor először általában az merülhet fel bennünk, hogy vajon a vizsgált fogalom mióta létezik. Így van ez a kisebbségekkel is: mikortól beszélhetünk a mai értelemben vett kisebbségekről?

Gondoljuk át, mit tudunk az őskorról! Az emberré válás folyamatának végén (kb. i.e. 12000 éve), mikor a homo sapiens már kialakult, hordákban, kisebb közösségekben élt. Ebben az időben a legtöbben valószínűleg vándorló életmódot folytattak, nemigen állíthatjuk, hogy egy-egy földterület hosszabb ideig egy csoporthoz tartozott volna. Ekkor még a családi, rokonsági kapcsolatok tartottak egyben egy közösséget, vagyis aki nem volt rokon, nem tartozott a törzshöz. A régészeti kutatások nem, vagy csak alig teszik lehetővé, hogy pontos, egyedi eseményeket feltárjunk. Így arról sem nagyon tudhatunk, hogy előfordult-e, hogy valamely törzs befogadott egy olyan, nálánál kisebb létszámú csoportot, amely eltérő kultúrát, nyelvet tudhatott magáénak, és ha igen, mi történt ilyen esetben. De a korszak viszonyait ismerve talán azt mondhatjuk, hogy az ilyen események nem voltak jellemzőek, vagyis ebben az időszakban még *nem beszélhetünk nemzeti vagy etnikai kisebbségekről.*

Mi kell tehát ahhoz, hogy kisebbségekről beszélhessünk? Elsősorban egy viszonylag nagy számú emberközösség, amely valamilyen módon államot alkot, saját nyelve és kultúrája van, valamint egy olyan kisebb közösség, amely ebben az államban él, de eltérő a kultúrája, nyelve, szokásai. Mai tudásunk szerint erre először az ókori közelkeleti civilizációk történetében volt példa (Mezopotámia, Egyiptom).

A zsidó-keresztény kultúra meghatározó írásában, a Bibliában olvashatunk is egy ilyen eseményről, a zsidó nép egyiptomi tartózkodásáról. Egyes régészek vitatják, hogy valóban eltöltöttek volna a zsidók nagy számban hosszabb időt Egyiptomban, egy azonban biztos: a Biblia ábrázolja a kisebbség-többség viszony egyik alapvető mozzanatát, a kisebbség kiszolgáltatottságát, alávetett helyzetét.

A nagy hódító birodalmaknak mindig el kellett dönteniük, hogyan kezeljék a legizált népeket. E tekintetben egyedülállónak mondható a Római Birodalom, amely az elfoglalt területek lakosságát nem feltétlenül vetette szolgasorba, hanem egyfajta beolvasztó, asszimiláló politikát folytatott. Ennek eszköze a római jog volt. Aki római polgár lett, az kiváltságokhoz jutott, ami a korábbi életéhez képest egy magasabb életszínvonalat, rangot, presztízst jelentett, vagyis maguk a meghódítottak is törekedtek ennek elnyerésére. A Római Birodalom elsősorban a katonai uralom erejével maradhatott fenn évszázadokig, de ez önmagában kevés lett volna. Csak az ezt kiegészítő polgárjog tette lehetővé, hogy ezt a – még mai viszonylatban is gigantikus – birodalmat ilyen hosszú ideig, viszonylag békésen fenn lehessen tartani.

A Római Birodalom felbomlását követő évszázadokat a történelemtudomány általában hanyatlásként tartja számon. A népvándorlás korában (i.sz. 3-6. sz.) Európa mind nyelvileg, mind kulturálisan még sokszínűbbé vált. E népek kezdetben szinte folyamatosan háborúban álltak egymással, a tét a minél nagyobb és jobb minőségű földterület és az addig ott élők feletti uralom megszerzése volt.

A középkor államainak alapja a feudális földbirtokrendszer és a hűbéri hierarchia volt. Az etnikumok egymáshoz való viszonya ebben a korban alapvetően más volt, mint ma. A feudális berendezkedés az egyes embereket nem nyelvi-kulturális, hanem a hűbéri láncban elfoglalt helyük szerint ítélte meg². Egyik ekkori állam sem volt képes a rómaihoz fogható birodalom kialakítására, mivel a széttöredezett hűbér-birtok-rendszer megnehezítette az egységes közigazgatás kiépítését, valamint további akadályt jelentett a korszak sokkal színesebb etnikai térképe.

A 12-13. század mezőgazdasági forradalmával kezdődtek azok a változások, melyek a következő évszázadok során ismét fontossá tették azt, hogy ki milyen etnikumhoz tartozik. A növekvő termelékenység nyomán az addig csak luxuscikkekre korlátozódó európai kereskedelem fellendült (Hanza-városok, Levante, illetve az itáliai kereskedővárosok), a népesség száma rohamosan nőtt. E folyamatokat tovább erősítették a nagy földrajzi felfedezések, majd az ipari forradalom. A gazdasági változásokkal

² Egy híres anekdota szerint, amikor egy csatában egy angol lovag fegyverhordozója ijással lelőtte egy ellenséges francia nemeset, a lovag lefejeztette a fegyverhordozót, mondván, hogy egy nála magasabb rangú nemes életét oltotta ki.

párhuzamosan a feudális viszonyok is fokozatosan fellazultak, megszűnt a röghöz-kötöttség Nyugat-Európa egyes országaiban. A gazdasági és társadalmi változások eredményeképpen az egyes emberek élettere kibővült³.

A felvilágosodás, a polgárosodás és a gazdasági fellendülés következtében a feudális időszaktól eltérő gazdasági szemléletmód vált uralkodóvá. Amíg korábban egy állam célja az önellátásra korlátozódott, addig az új technológiákkal lehetővé vált a többlettermelés és az export. Az új gazdasági rendszerek a korábbiakhoz képest sokkal nagyobb szervezettséget igényeltek. Ezért alakítottak ki a felvilágosult abszolutista monarchiák egységes közigazgatási apparátust. A ma felvilágosultnak tekintett intézkedések sem feltétlenül a nép jólétét, hanem a gazdaság teljesítőképességének javítását szolgálták. Jó példa erre a Mária Terézia által bevezetett tankötelezettség, amely abból a megfontolásból született, hogy a lakosság műveltségi szintjének növelése jót tesz az ország gazdaságának.

Ehhez az egységes közigazgatáshoz egységes nyelvre volt szükség, amelyet központilag, felülről vezettek be. Nyelvi szempontból ekkor még az egyes államok igen tagoltak voltak, az egy államon belül, de egymástól távol élők gyakran alig értették egymást. De a 16. századtól – és a 18. századtól Kelet-Európában is – a közigazgatásban használt, a latint felváltó nemzeti nyelv egyre elfogadottabbá vált a közemberek körében is. Nyelvújító mozgalmak születtek, amelyek egységesítették a helyesírást, a nyelvtant, és a nyelvet az új viszonyokhoz igazították, modernizálták, vagyis használhatóvá tették a mindennapokban is. Az így megújult nyelvek az államok nemzeteinek egy új összetartó erejévé váltak. Ezt segítette elő a nemzet történelmi múltjának újrafelfedezése, a hagyományok, mondák, eredetmítoszok feltámasztása is. Ezekkel indokolta egy nemzet a létjogosultságát és az adott területhez való jogát. Nem meglepő, hogy a korszakban számtalan téves történelmi eszmefuttatás, legenda született.

A kialakult nemzeteknek kétféle típusát különböztethetjük meg: az államnemzetet és a kultúrnemzetet. A francia mintájú *államnemzet* azt jelenti, hogy a nemzet tagjának tekintenek mindenkit, aki az adott földrajzi területen él, függetlenül származásától, kultúrájától. Ez nem jelenti azt, hogy tiszteletben tartanak a kisebbségi kultúrákat, sőt, az asszimiláció erőltetésével kívánják felgyorsítani a nemzetté válás folyamatát. A német mintájú *kultúrnemzet* szerint viszont az azonos származású, közös kultúrával és nyelvvvel rendelkező emberek alkotnak egy nemzetet. Ennek megfelelően az egy állam–egy nemzet az elérni kívánt cél ezen felfogás követői számára.

A felülről vezérelt nemzetté válás lassanként feszültségeket szült a nemzetállamokon belül az ott élő kisebbségek és a többségi nemzet közt. Ha az életmódban is adódott eltérés, a feszültség, a kirekesztő hatás még nagyobb volt (például a cigányok esetében).

A kelet-európai nemzeti önállósodási törekvés egyik leglátványosabb példája az

³ Ha összehasonlítjuk egy 10. századi angol paraszt és egy 17. századi angol polgár életmódját, azt látjuk, hogy az utóbbi élete során sokkal több, tőle távol lévő dologról szerezhetett tudomást, jóval nagyobb lett az a tér, amelyet élete során bejárt.

1848–49-es magyar szabadságharc volt, de ekkor Magyarország teljes önállósága nem valósult meg. A soknemzetiségű Habsburg Birodalom második legnagyobb nemzete lázadt fel az öt elnyomó legnagyobb nemzet ellen. A szabadságharc egyik jellemző vonása, hogy a magyar vezetés sosem próbálta meg rendezni a Magyarország területén élő többi etnikum helyzetét, sőt, lényegében figyelmen kívül hagyta többek között a horvát és szlovák függetlenségi törekvéseket. Ez a szabadságharc bukásának egyik legfőbb belpolitikai oka volt.

A 19. század második felére a nyugat-európai államok határai lassan felvették a maihoz hasonló formájukat. A kelet-európai államok kialakulása a mai napig tart, de mondhatjuk, hogy 20. századi történelmüket a nemzeti-etnikai kérdés teljes egészében áthatotta. A második világháborúban elkövetett népirtások, valamint az azt lezáró békek jelentősen módosították Európa nemzetiségi térképét. A hatvanas évek elejétől a növekvő bevándorlásnak köszönhetően Európa-szerte nagymértékben megnőtt a nemzeti kisebbségek aránya, és a hangjuk is fölerősödött. A nemzeti gyökerek újrafelfedezése is veszélyeztette a kialakult nemzetállamokat: a korzikaiak és a baszkok például szinte szétszakították a francia nemzeti egységet.

Az elmúlt évtizedek és a mostani viszonyok eredményeként a nemzethez tartozás ismét veszít jelentőségéből. Az Európai Unió magában hordozza a nemzetköziség, nemzetek fölöttiség eszméjét. Manapság egyre többet hallani az „európai állampolgár” kifejezést, aki egyaránt lehet ész, magyar vagy angol. A bevándorlás, a nemzeti határok szerepének csökkenése, a regionális és helyi politika erősítése mind abba az irányba mutat, hogy újra kell gondolnunk a nemzetéről, nemzetiségekről alkotott fogalmainkat.

Kisebbség és többség viszonya

A rabszolgatartó társadalmakban az alávetett népcsoportok többnyire meg voltak fosztva a legalapvetőbb szabadságjogoktól, nem rendelkezettek szabadon saját testükkel, nem lehetett magántulajdonuk, nem költözhetek oda, ahova akartak. Mára ezekkel a jogokkal elvileg mindenki rendelkezik (legalábbis az ún. fejlett országokban), ám ez nem jelenti azt, hogy ezzel minden gond egy csapásra megoldódott.

A kisebbség és a többség kapcsolata ma többnyire nem egyértelműen jó vagy rossz. A mindennapi életnek vannak olyan területei, ahol sok konfliktus keletkezik a vélt vagy valós különbségek miatt, és olyanok is, ahol egyáltalán nem adódik ebből probléma. A magyarországi cigányok jó részének például nincs állandó munkahelye, és részben emiatt igénybe vesznek különböző állami segélyeket és támogatásokat. Ezért viszont sokan ingyenélőnek tartják őket. A helyzet persze korántsem ilyen egyszerű, de ez mindenképpen konfliktusforrás a cigányok és a nem cigányok között. A vallás területén viszont nincs ilyen feszültség, mivel a cigányok nagy része (hasonlóan a többségi társadalomhoz) keresztény vagy vallástalan.

Mitől függ, hogy milyen a viszony többség és kisebbség között?

Mindig, minden társadalomban léteznek *előítéletek és sztereotípiák*. Bővebben erről a témáról a következő fejezetben lesz szó.

A felmerülő konfliktusokat okozhatják a *hatalmi, gazdasági egyenlőtlenségek*. A politikai és a gazdasági hatalom általában összefonódik, és egymást erősíti. Tehát az, akinek kezében van a gazdaság, nagy befolyással lehet a politikára; illetve az, aki kormányoz, bizonyos fokig irányíthatja a gazdaságot. Akár a kisebbség, akár a többség kerülhet olyan helyzetbe, hogy rendelkezik ezzel a hatalommal. Első meggondolásra a többség uralma valószínűbbnek tűnhet, ám bőven találni példát az ellenkezőjére is. Dél-Afrikában a 17. századtól kezdve a holland telepesek erőszakkal leigázták a fekete őslakosságot, majd leszármazottaik, a búrok irányították az országot egészen az 1990-es évekig, az ún. apartheid-rendszer végéig. Bár ma már az egyenlő választójog miatt a parlamentben a népességarányoknak megfelelően a feketék vannak többségben, a gazdaság nagy része még mindig a fehérek kezében van.

A hatalmi egyenlőtlenségek egyik kézzelfogható esete, amikor a különböző népcsoportok tagjai nem ugyanazokkal a *jogokkal* rendelkeznek, például csupán az egyik csoport tagjai szavazhatnak, vagy csak nekik lehet földtulajdonuk. Még ha névlegesen azonos jogokkal rendelkeznek is az emberek, a gyakorlatban mégis lehetnek különbségek abban, hogy ezek a jogok mennyire érvényesülnek. Ha valakit neme, bőrszíne, vallása, nemzetisége vagy szexuális irányultsága miatt hátrányosan megkülönböztetnek, azt hívjuk *diszkriminációnak*. Visszatérve a fejezet eleji példához, sok cigány nem azért nem dolgozik, mert nem akar, hanem mert nem kap munkát csak azért, mert cigány.

Ha az egész országnak *rossz gazdasági helyzete*, az is felerősítheti a különböző népcsoportok közötti feszültségeket. Ha mindenki szegény, és nagy a munkanélküliség, könnyen előfordulhat, hogy bűnbaknak kiáltják ki az egyik kisebbséget, mondván, hogy ők tehetnek a nyomorról. Hibáztathatják őket azért, mert úgymond „elveszik a munkát” a többségi társadalom tagjai elől. Ennek klasszikus példája, amikor ez utóbbiak nem hajlandók alacsony presztízsű és rosszul fizetett munkakörökben dolgozni, míg a bevándorlók – jobb lehetőség híján – elvállalják ezeket a munkákat. A másik végtel, amikor egyes tagjainak kedvező gazdasági pozíciói miatt egy egész kisebbséget támadnak – ez történt az 1930-as évek Németországában is.

A *kulturális és/vagy vallási különbségek* is sokszor okoznak konfliktusokat. Gondoljunk csak Észak-Írországra, ahol a katolikus lakosok egy része legszívesebben elszakadna a túlnyomórészt protestáns Nagy-Britanniától és Írországhoz csatlakozna. Ennél kisebb horderejű problémák is adódhatnak, például az, hogy egyes muzulmán nők arcát tradicionális okokból nem láthatja idegen férfi, így viszont nem tudják magukat (férfiak előtt) igazolni. Természetesen nem minden különbség okoz feltétlenül problémát, sőt, nagy részük feloldható valamilyen módon. Viszont ha csak kis mértékben különbözik egymástól a kisebbség és a többség, akkor, mivel a saját kultúra alapvető feltétele a kisebbségi létnek, fennáll az asszimiláció veszélye.

Amikor egy országban élnek olyanok, akik igazából külön államban szeretnének élni, tehát *felülről kényszerítették rájuk az államszervezetet*, szinte elkerülhetetlenek az etnikai villongások. Tipikus példája ennek a volt Jugoszlávia, ahol (most csak a legnagyobb nemzetiségeket említve) bosnyákok, szerbek, horvátok, szlovének, macedónok, montenegróiak és albánok voltak kénytelenek egy országban élni egészen a pártállami rendszer felbomlásáig. Sok áldozatot követelő háborúk után többségük már saját, független állammal rendelkezik, de még mindig vannak vitatott határok. Köszönhető ez annak is, hogy az évszázadok során óhatatlanul keveredtek a népek, így gyakran nehéz megállapítani, hogy hol húzódják közöttük az államhatár.

A felsoroltakon kívül természetesen számtalan egyéb tényező is befolyásolhatja kisebbség és többség viszonyát. Bár az eddigiekből úgy tűnhet, hogy kicsi az esélye a különböző népek békés együttélésének, nem akarjuk azt állítani, hogy ez lehetetlen, vagy hogy kizárólag külön államokban képzelhető el. Léteznek többnemzetiségű országok komolyabb etnikai feszültségek nélkül: Svájcban franciák, olaszok, németek és rétorománok, Belgiumban pedig flamandok és vallonok élnek egymás mellett többé-kevésbé békésen. Azt viszont látnunk kell, hogy ehhez az eredményhez szükség volt egyrészt *gazdasági jólétre*, másrészt több évszázados *demokratikus hagyományokra*, és az ennek segítségével kialakított *intézményrendszerre* is, amin keresztül minden népcsoport érvényesítheti érdekeit.

A társas megismerés

Ahhoz, hogy megértsük, milyen érzés valamilyen kisebbséghez tartozni, meg kell ismernünk néhány alapvető folyamatot, melyek a társas kölcsönhatások (interakciók) során jelentkeznek.

Egy másik személy észlelése során számos olyan folyamat zajlik bennünk, amelyekről legtöbbször nincs tudomásunk. E folyamatok leírása és vizsgálata a szociálpszichológia feladata.⁴

Mai tudásunk szerint minden egyes ember egyedi mind pszichésen (lelkileg), mind testileg. Ahhoz, hogy valakiről elmondhassuk, hogy ismerjük, nagyon sok időt kell vele töltenünk, és nagyon sok információt kell összegyűjtenünk róla. Ráadásul ekkor sem kaphatunk objektív képet az illetőről, hiszen a saját személyiségünk a kapott információkat egyedien módosítja. Vagyis bármely két ember különbözőképpen érzékel egy harmadik személyt, különböző képet alakít ki róla. Mindemellett általában kevés időt töltünk azzal, hogy saját magunkat megismerjük, a legtöbbünknek igen alacsony az önismerete.⁵

⁴ E tudományág a 20. század első felében az Egyesült Államokban vált valódi tudománnyá, a szociológia és a pszichológia határán. Legnagyobb képviselői Kurt Lewin, Leon Festinger, Elliot Aronson, Solomon Asch, Robert Zajonc, Csepeli György.

⁵ Az önismeret két fontos eleme, hogy 1. mennyire vagyunk tudatában annak, hogy korábban átélt meghatározó traumáink, élményeink milyen hatással vannak jelenlegi személyiségünkre,

Általában szeretjük azt gondolni, hogy teljes mértékben a magunk urai vagyunk, minden döntésünket tudatosan, átgondoltan hozzuk meg. A szociálpszichológia bebizonyította, hogy ez koránt sincs így.

Ha például egy ismeretlennel találkozunk, agyunk rendkívül gyorsan dönti el, hogy az illetőt szimpatikusnak találjuk, vagy sem. A legújabb vizsgálatok szerint ez ezredmásodpercekben mérhető, vagyis távolról sem nevezhető tudatosnak, átgondolt-nak. Ezt a jelenséget nevezük *imprinting*nek, bevésődésnek. Azt is bebizonyították, hogy ezt az első benyomást nagyon nehezen módosítjuk a későbbiekben.

Mi történik tehát az *imprinting* során? Hogyan vagyunk képesek ilyen gyorsan ítéletet alkotni valakiről, akiről jóformán semmit sem tudunk?

Az első jelenség, amely erre választ ad, a *kategorizáció*.

„A *kategorizáció* során az egyén a maga számára létező világot csoportokra bontja. A *kategorizáció*ban azonban mindig kitapintható az *értékelő mozzanat* is, az az *érzelmi motívum*, amely arra készítet bennünket, hogy elhelyezzük magunkat a világban. A *kategorizálás* során („szép”, „csúnya”, „albán”, „nem albán”, „szereti a focit”, „nem szereti a focit”, „punk”, „háziasszony”) egy adott jellemző kiemelése által, más jellemzőket háttérbe szorítva, egyben ki is rekesztünk valakit. Kategóriák és csoportosítás nélkül képtelenek lennénk gondolkozni. A *kategorizáció* hatására az együvé tartozó dolgok közötti különbség csökken a szemünkben (zöldségek és gyümölcsök). A különbségtevés alapja tudatunkban az *elnevezés*. Gondoljunk csak bele, mi jut eszünkbe, ha valaki azt mondja *olasz*, vagy azt, hogy *spanyol*.⁶

Ha tehát meglátunk valakit, akinek sötét a bőre, fekete a haja és szegényes holmi van rajta, egyből azt gondoljuk róla, hogy cigány, anélkül, hogy megkérdeznénk (lehetne éppen dél-amerikai indián is). Sőt, sokszor e megállapításunk mellé automatikusan különféle tulajdonságokat is hajlamosak vagyunk az illetőnek tulajdonítani. Ilyen lehet például, hogy azt gondoljuk az előbbi személyről, hogy jól tud hegedülni vagy gitározni, pedig lehet, hogy életében még nem volt a kezében hangszer. Ezt a jelenséget nevezük *sztereotipizálásnak*.

„Egy embercsoport bizonyos jellemvonásainak általánosítását *sztereotipizálásnak* nevezzük. A *sztereotipizálás* annyit jelent, hogy a csoportba tartozó bármely egyénnek hasonló jellemvonásokat tulajdonítunk attól függetlenül, hogy a valóságban mennyire különböznek a csoport tagjai egymástól.

A *sztereotipizálás* folyamatában döntő a különbségtevés, amelynek alapja az *elnevezés*. Az *elnevezés*, a címke ráakasztása az észlelt tárgyra vagy emberre akkor jár jelentős hatással, ha valamilyen lényeges jegyre mutat rá. Egy erdőben sétálva azt tapasztaljuk, hogy az erdész egyes fákat megjelöl kereszttel, másokat körrel. Megtudjuk, hogy a körrel megjelölt fák kivágásra vannak ítélve, mert idősek, míg a kereszttel megjelölt fákra szükség van. Ebben az esetben *tapasztalatunk felerősíti* a látványt, és az idő

2. mennyire biztosan tudjuk előzetesen megítélni, hogy valamely élethelyzetben, szituációban hogyan viselkednénk.

⁶ Ligeti – Csáki (szerk.) [2000] *Minden másképp van*. Budapest: Új Mandátum, 12. o.

fákat még idősebbnek fogjuk látni.

Sokszor maga az elnevezés teremti újra és újra a kategóriát, melybe embereket be-lepréselünk. Így aztán, ha valaki egyszer egy címke (*stigma*) hordozójává vált, nagyon nehezen (olykor sohasem) tudja levetkőzni azt: egy börtönviselt embert új társadalmi közege is bűnősként fogja fogadni. Sokszor a címkét hordozó ember maga is elfogadja a ráakasztott stigmát, s fokozatosan annak megfelelően fog viselkedni.⁷

A sztereotipizálás során tehát olyan tulajdonságokat akasztunk valakire, amelyeket lényegében mások találtak ki, mégis úgy érezzük, hogy a saját véleményünket tükrözik. Nagyon nehéz a saját tapasztalatainkon alapuló véleményt elválasztani a sztereotípiáktól, mégis, a mindennapjaink során erre kell törekednünk.

Látjuk, hogy a másik ember megismerése során olyan folyamatok is zajlanak bennünk, amelyek nem tudatosak. Az eddig megismert folyamatok – a kategorizáció, a sztereotipizálás és az imprinting – kikerülhetetlenek a hétköznapi megismerés során, mégis azt gondoljuk, hogy *nem szabad minden esetben hinnünk saját magunknak, mert sokszor tévedhetünk*. Azaz próbáljunk önállóan, saját tapasztalatunkra alapozva véleményt alkotni, és elkerülni a készen kapott frázisok csapdait.

A mások megítélésekor jelentkező folyamatok közül a legtöbb veszélyt az *előítéletek* rejtik.

„Az előítélet logikailag téves elképzelés, amely a cáfoló tapasztalatok, bizonyítékok hatására sem módosul. Az előítélet jellegzetes köznapi megnyilvánulás, amelynek egyaránt ismertek pozitív, illetve negatív elfogultságon alapuló változatai. Az előítélet, Aronson szerint, ellenséges vagy negatív beállítódás valamilyen csoporttal szemben – olyan attitűd, amely téves vagy nem teljes információkból származó általánosításokon alapul. Az előítéleteknek általában különböző fokozatait különbözteti meg: szóbeli előítéletesség; elkerülő előítéletesség (valaki elkezd kerülni az előítélettel sújtott csoport tagjait, pl. az iskolában nem ül fogyatékos gyerek mellé); hátrányos megkülönböztetés; fizikai bántalmazás; s végül a bűnbaknak kikiáltott csoport megsemmisítése.”⁸

A magyarországi helyzet

Az eddig megismertek tükrében vizsgáljuk meg, milyen a kisebbségek helyzete Magyarországon. Milyen kisebbségek léteznek egyáltalán? Milyen lehetőségeik, korlátaik vannak?

Történelmi előzmények

Bármilyen társadalmi jelenség vizsgálatához szükséges a történelmi előzmények ismerete, így a kisebbségek mai helyzetének megértését is ezzel kell kezdenünk. Legelőször

⁷ Uo., 13. o.

⁸ Uo., 14. o.

azt érdemes tisztázni, kit is nevezhetünk magyarnak, hiszen – mint már említettük –, a kisebbség mindig feltételezi egy többség létét, s ez a többség jelen esetben a magyarság.

Ki a magyar?

Az, hogy *kit is nevezhetünk magyarnak*, inkább csak szokás vagy hallgatólagos egyezmény kérdése, semmint „demográfiai⁹ tényeké”. Már az sem tudható pontosan, hogy a népvándorlás korában milyen mértékben vegyültek el egymással a különböző népcsoportok, de annyi bizonyos, hogy a „tipikus magyar jegyek” (gyors mozgású, harcos, vándorló életmódú, bátor, tekintélytisztelő stb.) szinte mindegyik nomád népet ugyanúgy jellemezték. A honfoglalást követő évezredben további népcsoportok érkeztek a Kárpát-medencébe, sőt, a medencén belül is keveredtek az egyes etnikumok. Lényeges változást hozott többek között a tatárjárás és a török hódítás, melyek során hatalmas területek néptelenedtek el, amelyeket más országokból betelepülők népesítettek be újra.

Tehát az úgynevezett „faji tisztaságot” igencsak nehéz lenne igazolni a fogalom biológiai értelmében, s még kevésbé kulturális értelemben, vagy életmód és értékrend szempontjából. Sőt, éppen az lenne a ritka kivétel, vagyis az igazi kisebbségi, aki megmaradt volna magyarnak egy évezreden át! Aligha túlzás kijelenteni, hogy aki a Kárpát-medencében egyetlen nemzetiséghez tartozónak vallja magát, az inkább választott egy identitást, mintsem megőrizte azt, amit elődeitől kapott. Ugyanis az itt élők őseinek nagy része olykor „természetes úton” asszimilálódott, de sok esetben tudatosan választotta magyarságát a 19–20. században.

A nemzettudat kialakulása

A mai értelemben vett magyar identitás és nemzettudat a 19. században alakult ki. A nemzethez tartozás egyre fontosabbá vált a nacionalizmus eszméjének elterjedésével. A kiegyezés utáni években a kormányzat megkísérelte a francia mintát követő államnemzet kialakítását az oktatási rendszerben és a közigazgatásban bevezetett reformok útján. Az államnemzet eszméje szerint mindenki, aki az adott állam politikai határain belül él, az adott nemzet tagja. Tehát mindenki, aki ekkor Magyarország területén belül élt, magyar nemzeti identitással kellett volna, hogy rendelkezzen. Ez nyilvánvalóan feszültségekhez vezetett, hiszen az ország lakosságának egy jelentős része nem a magyar etnikumhoz tartozott.

⁹ Demográfia: népességi adatokat (megoszlás, összetétel, változás) elemző tudomány.

A két világháború és azok következményei

Az első világháborút lezáró versailles-i békeszerződés átrajzolta Közép- és Kelet-Európa térképét. Magyarország elvesztette területének kétharmadát, viszont az új országhatárokon belüli népesség etnikailag jóval homogénebb volt, mint az addigi soknemzetiségű ország lakossága.

A holokauszt során a mai Magyarország területén élő 600000 zsidó származású emberből 400000-t gyilkoltak meg. A náci fajelmélet a zsidósághoz hasonlóan a cigányságot is a kiirtandó etnikumok közé sorolta. A magyarországi cigány áldozatok számát öt- és ötvenezer közé teszik a kutatók. A bizonytalanságot az okozza, hogy nagyon kevés adattal rendelkezünk a roma holokausztról, valamint azt sem tudjuk pontosan, hány cigány élt Magyarországon a háború előtt.

A második világháború után közel 200000 németet, és mintegy 70000 szlovákot telepítettek ki Magyarországról, valamint többszázezer magyart telepítettek be a környező országokból.

A szocializmus

A szocializmus hivatalos ideológiája szerint az etnikai hovatartozásnak nincs jelentősége, egyedül az számít, hogy ki melyik osztályhoz¹⁰ tartozik. Ez a felfogás nagymértékben megnehezítette a kisebbségi nyelvhasználatot és a kisebbségi kultúrák ápolását. Elvileg ugyan lehetlenné tette nyílt etnikai konfliktusok kialakulását, ám a gyakorlatban mégis találunk erre példát. Ilyen a cigányok fekete személyi igazolvánnyal való megkülönböztetése (ami 1961-ig volt érvényben), amely elméletileg nem származásuk, hanem a szocializmus céljaival nem összeegyeztethető, vándorló életmódjuk miatt történt. Tehát a rendszer hivatalosan nem volt diszkriminatív, de gyakorlatilag mégis kirekesztéshez vezetett.

A bejegyzett magyarországi kisebbségek¹¹

Terjedelmi korlátok miatt most csak a hivatalosan bejegyzett kisebbségekkel foglalkozunk, de rajtuk kívül természetesen számtalan egyéb nemzeti és etnikai kisebbség is él Magyarországon. Ezek közül feltétlenül megemlítendőek a zsidók, akik különböző okok miatt nem kérték hivatalos bejegyzésüket kisebbségként, valamint azok az újon-

¹⁰ A munkás- és a tőkésosztályt a termelőeszközök tulajdonjoga alapján határozták el: a munkások nem rendelkeznek termelőeszközökkel, a tőkésék igen.

¹¹ Ennek a résznek a megírásához a Külügyminisztérium Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon című kiadványát használtuk fel. Lásd *Tények Magyarországról*. [2000] Budapest: Külügyminisztérium, 3. szám. (<http://www.mfa.gov.hu/NR/rdonlyres/CF48B3CE-8F48-4DD1-AB4B-F27155B84927/0/etnimag.pdf>)

nan bevándorolt népcsoportok (törökök, kínaiak, arabok stb.) akik ezt a jelenlegi jogszabályi feltételek mellett nem is tehetik.

A legtöbb hazai nemzeti és etnikai kisebbségnek közös vonása, hogy a magyar állam keretei között leélt évszázados múltja miatt kettős identitásúnak vallja magát, és magyarságtudatuk legalább olyan erős, mint kisebbségi kötődésük. Eredeti lakhelyüket és közösségeiket többnyire még anyanemzetük irodalmi nyelvének létrejötte előtt hagyták el, s ebből következően a ma is használt élő nyelvük, nyelvjárásaik általában archaikus nyelvi változatok.

A huzamos történelmi együttélés az 1993. évi kisebbségi törvényben megfogalmazott definíciónak is fontos kritériuma. Eszerint ugyanis államalkotó tényezőként elismert nemzeti és etnikai kisebbségnek számít „minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok és a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul”.¹² E törvény értelmében Magyarországon honos nemzeti vagy etnikai kisebbségnek minősül a bolgár, a cigány, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán népcsoport. Magyarországi helyzetükre jellemző, hogy földrajzilag szétszórtnak, mintegy 1500 településen élnek, és általában a településen belül is kisebbséget alkotnak.

Demográfia

A becslt és a bevallott adatok közti eltérés egyfelől az összeírástól való félelemmel magyarázható. A németek kitelepítését például a népszámlálás adatainak felhasználásával szervezték meg a második világháború után. Másfelől viszont tükrözi az érzelmileg és kulturálisan kettős kötődésű kisebbségek dilemmáját is: sokan egyidejűleg érzik magukat magyarnak és kisebbséginek.

Jogi keretek

A Magyar Köztársaság Alkotmánya leszögezi, hogy a Magyarországon élő kisebbségek államalkotó tényezők. Ez egyszerűen fogalmazva azt jelenti, hogy Magyarország nem csak a magyar nemzetiségűek országa, a kisebbségek tagjai ugyanolyan (egyéni

Zsidó rabbi

Román kisebbségi asszony

¹² 1993. évi LXXVII. Törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól.

és kollektív¹³) jogokkal kell, hogy rendelkezzenek, mint a többség tagjai, ugyanúgy joguk van részt venni az állam életének formálásában. Az alkotmány szavatolja jogukat a közéletben való kollektív részvételre, kultúrájuk ápolására, anyanyelvük széleskörű használatára, az anyanyelvi oktatásra és a saját nyelvű névhasználatra. A kisebbségekről szóló törvény rögzíti a kisebbségeket megillető egyéni és kollektív jogokat az önkormányzatiság, a nyelvhasználat, az oktatás, kultúra és közművelődés területén. A kollektív jogok között a törvény kimondja, hogy a kisebbségeknek jogukban áll helyi és országos önkormányzatokat létrehozniuk. A kisebbségek országgyűlési képvisellete viszont egyelőre megoldatlan kérdés.

Örmény kisebbségi férfi

Diszkrimináció

A törvényben biztosított jogok azonban nem mindig érvényesülnek a gyakorlatban. A magyarországi kisebbségek közül – számarányából is következően – leggyakrabban a cigányságot sújtja diszkrimináció. A teljesség igénye nélkül ide tartozik az oktatási szegregáció (elkülönített, csökkentett tantervű osztályokban történő tanítás), a lakóhelyi szegregáció (jelentős részük minden komfortot nélkülöző telepeken él), a munkahelyi diszkrimináció (etnikai hovatartozásuk miatt nem, vagy csak nagyon nehezen kapnak munkát), valamint a mindennapokban folyamatosan jelenlévő sértő, kirekesztő közbeszéd.

Az esélyegyenlőség megteremtéséhez szükség lehet pozitív diszkriminációra. Ez gyakorlatilag „előnyös” megkülönböztetést jelent, amire lehetőség van, hiszen az alkotmány csak a hátrányos megkülönböztetést tiltja. Példa lehet erre különleges tanulmányi ösztöndíjak folyósítása a hátrányos helyzetű kisebbség tagjai számára.

Kisebbségi önkormányzatok

A kisebbségi önkormányzatok olyan választott testületek, amelyek települési, illetve országos szinten képviselik az adott nemzeti vagy etnikai kisebbség érdekeit. Az egyesületi keretekben működő szervezetektől eltérően a helyi kisebbségi önkormányzatok nem csupán tagságukat, hanem a település egész kisebbségi közösségét képviselik. Országos szinten az országos kisebbségi önkormányzatok képviselik az adott kisebbséget: a törvényhozás és az államigazgatás partnereiként nyilvánítanak véleményt az

Horvát népviseletbe öltözött lány

¹³ Közösségi, testületi.

általuk képviselt kisebbségeket e minőségükben érintő jogszabály-tervezetekről.

Kisebbségi oktatás

A kisebbségekhez tartozó családok többségében a nyelv átörökítésének folyamata megszakadt, a magyar nyelv vált uralkodóvá. Az anyanyelv átörökítésében ezért felértékelődött az iskola szerepe, megnőtt az oktatási intézmények felelőssége. A kisebbségi oktatásnak a magyar közoktatási rendszer részeként biztosítania kell mindazokat a szolgáltatásokat, amelyeket általában a közoktatás nyújt. Emellett nem egyszerűen az a feladata, hogy mindezeket a szolgáltatásokat anyanyelven nyújtsa, hanem meg kell teremtenie az anyanyelv megtanulásához és e népcsoportok kultúrájának és történelmének megismeréséhez szükséges feltételeket is.

A kisebbségi iskoláknak háromféle típusa létezik. Működnek a kisebbség nyelvét idegen nyelvként oktató iskolák, vannak kétnyelvű iskolák, ahol a humán tárgyakat, például a

Görög táncóra

történelmet, irodalmat, földrajzot az anyanyelven, míg a természettudományos tárgyakat magyarul oktatják, és vannak olyan iskolák, ahol a magyar nyelven és irodalmon kívül minden tárgyat az adott kisebbség nyelvén tanítanak. A megfelelő tanárok hiánya, a gyerekek anyanyelvismeretének nem kielégítő volta és egyéb okok miatt az utóbbi típusúhoz tartozó iskolák száma sajnos alacsony.

A cigány kisebbség

Az általános helyzet áttekintése után foglalkozzunk részletesebben a cigány kisebbséggel. Igaz, hogy a közbeszédben rendszeresen szerepelnek, ám ez a közbeszéd általában a többségi társadalom előítéletein, sztereotípiáin alapul. Természetesen nem létezik teljesen objektív, azaz tárgyilagos, minden előítéllettől és sztereotípiától mentes leírás. Az itt következő tanulmány sem ilyen, viszont egy másik nézőpontot kínál: a kisebbség egy tagjának szemszögéből mutatja be a kisebbség és a többség egymáshoz való viszonyát, valamint a kisebbséget önmagát.¹⁴

A cigányok sohasem voltak fegyveres hódítók, nem raboltak ki más népeket.

¹⁴ A következő rész Diósi Ágnes: *Kívül vagy belül? A cigányság és a magyar társadalom* című írása alapján készült. (<http://www.romapage.hu/tudomany/index.php?kozep=tan087.htm>)

Családok szövetségéből álló törzsi közösségekben vándoroltak, és csak egyféle tulajdont ismertek: a köztulajdont. Az őshaza, India századokkal volt már mögöttük, nyelvük a vándorlás során iráni, perzsa, örmény, görög jövevényszavakkal bővült. Életüket szigorú belső törvények szabályozták – a maradványaiban még most is élő romanni krisz. Kézműves mesterségeiket szabad vállalkozókként folytatták. Céhek tagjaivá sehol sem válhattak, s ahol kezdetleges iparúzésük konkurenciát jelentett, onnan elűzték őket. Vándorlásuk üldöztetésük története is volt egyben.

Magyarországi jelenlétük első írásos dokumentuma, Zsigmond király oltalomlevele, majd a későbbi uralkodók – Izabella királyné, I. és II. Rákóczi Ferenc – pátensei azt jelzik, hogy iparúzésük az iparilag fejletlen térségben hasznos lehetett. Társadalmon-kívülségük tehát inkább előnyös, mint hátrányos lehetett számukra ebben az időben. De talán innen erednek első konfliktusaik is a nem cigány magyarsággal, hiszen őket még Werbőczy törvényei sem kötötték röghöz, s a végvári harcok idején fegyverkovácsokként szegődhettek a nemzet szolgálatába. Kultúrájuk élesen megkülönböztette őket a magyar néptől, jellegzetes rasszjegyeik szintén. De életszínvonaluk, századokon keresztül, valószínűleg egyáltalán nem. Habár az is valószínű, hogy a cigányság sohasem volt egységes: a mesterségbeli tagozódás anyagi különbségeket is jelenthetett, és számon tartottak az indiai kasztrrendszerre emlékeztető származásbeli megkülönböztetéseket is.

Marginális helyzetük az erőszakos letelepítési, asszimilálási kísérletek nyomán vált egyértelműen hátrányossá. Elsőként Mária Terézia bocsátott ki erre irányuló rendeleteket, s ezeket más törekvések is követték az évszázadok során, mindig azonos követelményeket testesítve meg. Ilyenek voltak: a ló tartás betiltása (mivel a ló nélkülözhetetlen volt a vándor kézművességhez, a törvényhozók úgy vélték, hogy a lótól való megfosztás a vándorlás megszűnését fogja eredményezni; ez az intézkedés ilyenképpen a hagyományos mesterségeket s az azokban élvezett viszonylagos szabadságot is célba vette), valamely robotmunkára való kényszerítés (földesúr szolgálatában, a Duna-csatorna építésénél stb.), az anyanyelv használatának betiltása és a gyermekek elszakítása a szülőktől, állami „javító” nevelésük, illetve elhelyezésük magyar nevelőcsaládoknál. Mária Terézia azt is elrendelte, hogy a „cigány” helyett az „újmagyar” elnevezés legyen használatos. Ezzel világossá vált a cél: a cigányok szűnjenek meg cigányok lenni, és akkor jogfosztott jobbágyokként, kényszermunkásokként befogadást nyernek a társadalomba. A cigányok nem találták túl vonzónak ezt az alternatívát. Egy részük tovább vándorolt, más részük igyekezett megtalálni a beilleszkedésnek valamely testre szabott módját. Mária Terézia rendeletei a magyarok körében sem voltak népszerűek, nem

siettek a végrehajtásukkal.

Az egyik lehetséges beilleszkedési forma számukra a szórakoztató iparosság volt. Sajátos, népzenejükben gyökerező előadó-művészetükkel alakították ki azt a műfajt, amely egyedül a magyar cigányokra jellemző. Ettől kezdve a kovácmesterség helyett a zenélés lett a legelőkelőbb cigány foglalkozás. A magyarokkal való állandó kontaktus nyelvi asszimilációt eredményezett, azaz magyarul kezdtek beszélni, napjainkra magyar anyanyelvűek lettek. A szegkovácsok körében ma is él a cigány nyelv, a gyerekek azonban inkább magyar vagy kettős anyanyelvűek. A szegkovácsok nyelvjárását beszélnek azok a muzsikások is, akik még őriznek valamit az egykori anyanyelvből. A nyelvi asszimiláció folytán ezt a nyelvjárást és a cigányoknak ezt a csoportját is *romungrónak* nevezik, és ők is annak tartják magukat.

Természetesen a muzsikustársadalom sem egységes. Az előkelő helyeken muzsikáló, külföldre járó, akadémiát végzett zenészek és a kis falusi muzsikások között, akik a kottát sem ismerik, óriási a különbség. A muzsikások mindig arra törekedtek, hogy megéljenek a zenélésből, de ez nem mindegyiknek sikerült. Gyakran a vályogvetés, a napszámos munka volt a főfoglalkozás, és a hétvégi kocsmai vagy lakodalmi zenélés, ünnepköszöntés a kiegészítő jövedelem. Az idők folyamán számos esetben a muzsikálás el is sorvadt, s a romungró cigányság legnyomorultabb rétege képződött az egykori, zenélésből megélni nem tudó, szegény falusi cigányok utódaiból.

A 19. század végén és a 20. század elején újabb vándorló csoportok érkeztek Szerbia felől. A cigány anyanyelvű, de foglalkozás szerint rétegződő, s ennek függvényében más-más dialektust beszélő, ám a magyar társadalom szemében egységes „kóbor” cigányok megjelenése óriási riadalmat keltett. Újra megfogalmazódtak a Mária Terézia rendeleteire emlékeztető, ha lehet, még azoknál is keményebb, egyes javaslatokban kiirtásukat kezdeményező rendszabályok. Senkinek sem jutott azonban eszébe, hogy az újonnan érkezetteket egy kalap alá vegye a muzsikussal, akikről Blaha Lujza is elragadtatással nyilatkozott. Ám ez a csoport az 1893-as népszámlálás adatai szerint az akkor 220 ezer fővel számon tartott

cigány népességnek a tizedét sem tette ki, s a többiek ki voltak téve a jogtipró törvénykezésnek, a helyi hatalmasságok önkényének. Még a 18. században is a híres kemencei bűnperben „emberevő” cigányokat ítélték kínhalálra. 1905-ben Dánoson egy rablás miatt ezerszám tereltek cigányokat – asszonyokat, gyerekeket is – egy pusztára, ahol hónapokig vallatták őket. Az 1944-ben bekövetkezett népirtásnak tehát – ahogyan a zsidók, úgy a cigányok vonatkozásában is – megvoltak a történelmi előzményei.

Ezek mellett és ellenére, a cigány anyanyelvű, *oláh*cigányként számon tartott csoportok hamar megtalálták helyüket a társadalomban. Legmódosabbak a lovakkal kereskedő lovárok lettek; elnevezésük nem a lóra, hanem a pénzre (love) utal. Jól megél-

tek a szőnyegkészítő és -kereskedő colárok is. Letelepdedtek a falvak szélén a fémműves (fúró-, gereben- stb. készítő) khelderások. A colári (sátoros) nyelvjárást beszélő, Rézműves vezetéknevű hodásziak még emlékeznek az ősökre, akik a falu szélén sátrakban laktak és csengőket, harangokat készítettek.

Romániából is érkeztek olyan csoportok, amelyek az ottani rabszolgaság idején a román nyelvet vették fel, ma is ez az archaikus román az anyanyelvük. Ők a tek-nősök (*beások*). Erdőkben vándoroltak, évenként más-más földbirtokossal kötöttek szerződést, hogy elkészítsék a mezőgazdasági munkákhoz, háztartáshoz szükséges faedényeket, kanalakat. Megpróbálták elkerülni mindent, ami közösségük rendjét, szokásait megbonthatta volna. Orsós Jakab – író, fafaragó népművész – mesélte, mekkora kétségbeesést keltett a közösségben, amikor 1937-ben egy Zala megyei községben beiskolázták a gyerekeket. Még a nyolcvanas években is megfigyelhető volt ezekben a közösségekben, hogy az asszonyok „koldulásnak” nevezték azt is, amikor termékeikkel házalva azokat némi élelmiszerre cserélték.

A kifejezés jól jellemzi a cigány munka ellenértékét a magyar paraszti társadalomban: az valóban csak alamizsna volt. Félreérthetetlenül kijelölte a cigányok helyét a falu hierarchiájában. Asszonyok naphosszat végezték a legnehezebb háztartási munkákat, és egybehangzóan állították bárhol, hogy ezért mit kaptak: „egy marék paszulyt, egy pár szem krumplit, egy darab avas szalonnát”. Nagy szó volt, ha egy darab kenyeret is.

A második világháború után létrejött pártállami diktatúra spontán módon hagyta helyben társadalmon-kívüliségüket. Miközben fennen hirdették, hogy „nálunk minden hatalom a dolgozó népé”, őket senki sem sorolta a dolgozó nép közé. Így maradtak ki a földosztásból, a korábban elnyomott osztályok tanulását, értelmiséggé válását, politikai karrierjét felkaroló mozgalmakból – a tagadhatatlan társadalmi mobilitásból. 1961-ig még személyi igazolványuk is megkülönböztette őket a többi magyar állampolgártól. A régóta fennálló távolság így egyre nőtt.

Kirekesztettségükre, a cigánytelepek embertelen állapotára is ebben az évben figyelt fel először a párt, és hozott határozatot a helyzet javítására. Az új törekvés félelmetesen hasonlított a régebbiekhez, Mária Teréziáig visszamenőleg. A lótarás betiltásáról ekkor már nem esett ugyan szó, de arról igen, hogy a beilleszkedés egyetlen biztos eszköze az állandó munkaviszony. Ezen, a kor politikájának megfelelően, kizárólag állami szektorban végzett munka volt értendő, amely a tanulatlan, szakképzetlen cigány tömegek számára a legalacsonyabb presztízsű, egészségtelen, nehéz fizikai munkákat jelentette az üzemekben, főleg az építőiparban.

Az amúgy is sorvadó hagyományos cigány mesterségek végképp ellehetetlenültek. Megjelentek a munkástoborzók a cigánytelepeken, és megteltek a rosszul táplált, gyenge egészségű emberekkel a „fekete vonatok” és a munkásszállók. A vállalatok régi gárdája nem ismerte el őket egyenrangú munkatársaknak, kihasználta tájékozatlanságukat. Számos kedvezményben, amit a szociálpolitika, a szakszervezet biztosított a dolgozóknak, ők nem részesültek. Előnyt jelentett viszont, hogy hozzátartozókból álló brigádokként helyezkedhettek el, s a csoport legügyesebb tagja brigádvezetőként képviselte érdekeiket, amennyire tudta, és közvetítette a követelményeket.

A párthatározat nyomán vált kötelezővé a tankötelezettségi törvény kiterjesztése a cigány gyerekekre is. Végrehajtása sokáig húzódott. Előfordult még a hetvenes években is, hogy a cigánytelepekről nem jártak a gyerekek iskolába; ahol pedig megjelentek, általános riadalmat keltettek. Gyakori volt, hogy az iskola javasolta állami gondozásba vételüket, s el is vitték őket az iskolából, a szülők tudta és megkérdezése nélkül.

Az oktatási rendszer nem volt felkészülve a cigány gyerekek fogadására. Cigány osztályok alakultak: leminősített tárgyi feltételekkel és követelményekkel, büntetésből odahelyezett pedagógusokkal; a „felzárkóztatás” jelszavával. Bevett formája lett az elkülönítésnek az értelmi fogyatékos nyilvántartás és kisegítő iskolába helyezés. Szegregáció valósult meg azokban az esetekben is, amikor a cigány gyerekek, bár a többiekkel együtt, de utolsó padban, külön padosorban tanultak. S ha megkülönböztetésük netán agresszív magatartást váltott ki belőlük, azzal csak igazolták az előítéleteket és az ellenük irányuló indulatokat.

Foglalkozott a párthatározat a cigánytelepek felszámolásával is. Kamatmentes kölcsönből „CS”-házak építéséről szóló kormányrendelet jelent meg a határozat nyomán. Egyéves folyamatos munkaviszony volt a kölcsön feltétele, amit viszont a helyi hatóság ritkán adott a cigány emberek kezébe. Az újonnan felépült telepek némileg magasabb szinten, a többséghez képest azonban „csökkentett” színvonalon reprodukálták a régiakat.

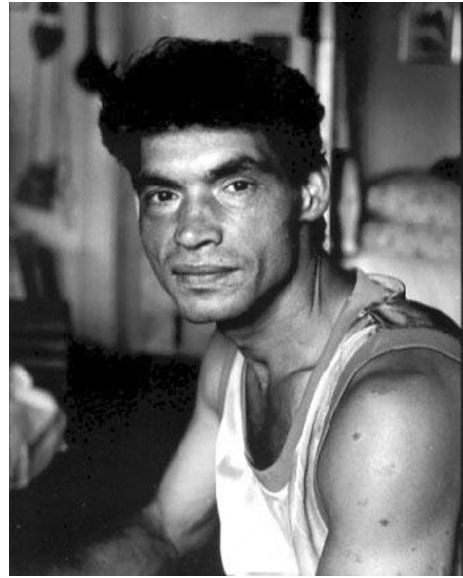
1971-ben valósult meg az első, a hatalom szempontjaitól független, tudományosan megalapozott szociológiai kutatás, amely feltárta azokat a visszaéléseket is, amelyek a cigányok beilleszkedését meggátolták. A kutatás vezetőjét, Kemény Istvánt és munkatársait ezután hosszú évekre szóló súlyos szankciók sújtották.

A nyolcvanas évektől újjáéledtek a hagyományos cigány foglalkozások. Lókereskedők utódaiából régiségkereskedők, szőnyegesekből pulóverekkel piacozók váltak. Visszanyerték presztízsüket a muzikusok, illetve – vendéglátó-ipari kapcsolataik révén – vendéglátó munkakörökben helyezkedtek el.

A cigányság korábbi, majdnem teljes körűnek mondható foglalkoztatottsága rohamos gyorsasággal apadt. Megszűntek a nagy vállalatok, a munkásszállók. Minden addiginál nagyobb mértékű felvándorlás indult meg vidékről a fővárosba – most már családostól – valamiféle munkalehetőség reményében. Szaporodtak az önkényes lakásfoglalások, benépesült a belvárosi slum.¹⁵

¹⁵ Nyomornegyed.

A kilencvenes években a munkanélküliség, különösen a válságövezetekben, katasztrofális méreteket öltött. A munkásszállók megszűnése látványosan megnövelte a hajléktalanok számát. Megoldhatatlan problémákkal küszködtek az állami gondozásból kikerülő fiatalok. Születő gyermekeik ellátására személyiségükben és körülményeik folytán egyaránt alkalmatlanok lévén, gyermekeik is intézetbe kerültek. A családi pótlékból tengődő, az állami juttatást lopással kiegészítő családok ellen az önbíráskodásig fajultak az indulatok a községekben. Indulatok feszültek az állammal szemben is, amely „ingyenelőket” támogat; ekképp a megalakuló önkormányzatok még szűkmarkúbban bántak a cigányoknak nyújtható segélyekkel, mint a korábbi tanácsok.

1993-ban Kemény István, Havas Gábor és Kertesi Gábor megismételték az 1971-es kutatást, hogy regisztrálni lehessen az azóta eltelt idő változásait. Az alábbiak derültek ki. Először is: a környezet által cigánynak tartott személyek 97,7 százaléka önmagát cigánynak tartja. Az 1971-es 320000-hez képest 1993-ban a cigány népesség létszáma 457000 fő. A növekedés 43%. A gyerekszám magasabb a cigányoknál, de a halálozások száma is. A 15 éven aluli gyerekek aránya kétszer akkora náluk, mint a teljes népességben, az 59 éven felülieké viszont negyedakkora. Mindez rossz élet- és munkakörülményekre, nagyon rossz egészségügyi és mentális helyzetre, halmozottan hátrányos, társadalmon kívüli állapotokra utal.

A hetvenes évek foglalkoztatottságához képest – amely a teljes munkaképes korú népességben 87, a cigányok körében 85 százalékos volt – óriási a zuhanás. A nem cigányoknál regisztrált munkanélküliségi ráta 1993 végén 12,84% volt, ugyanez a cigányok körében 49,68%.

A cigányság jóval magasabb munkanélküliségi rátájának egyik oka az iskolázottságban való elmaradás. Másik ok a lakóhely: a cigányok nagyobb része a munkanélküliséggel leginkább sújtott településeken lakik. A harmadik ok: a cigányok leginkább azokban az iparágakban találtak munkát azelőtt, amelyek a rendszerváltás során hamar tönkrementek. Negyedik ok a diszkrimináció.

Jellemző jelenség a cigányok körében a munkanélküliből inaktívvá válás. Ha ugyanis egy negyven év körüli cigány ember munkanélkülivé válik, annak elég egészségügyi oka van arra, hogy leszázalékoltassa magát. A rokkantnyugdíj biztosabb jövedelem a munkanélküli segélynél, és a rokkantnyugdíjasok bekapcsolódása a láthatatlan gazdaságba regisztrálhatatlan.

Ami hathatósan kivethetné a cigányságot a gazdasági ellehetetlenülés, a társadalmon-kívülség kátyújából, az az oktatás. 1945 előtt a cigány gyerekek fele járt néhány

évig iskolába. Az 1930 és 1958 között születettek körében a nyolc osztályt végzettek aránya korcsoportról korcsoportra haladva kilenc százalékról fokozatosan ötvenöt százalékra nőtt. Ez az arány az 1959 és 1963 között születetteknél elérte a hetven, az 1964 és 1968 között születetteknél a hetvenöt és az 1968 után születetteknél a hetvenhét százalékot.

Más kérdés, hogy ez az iskolai végzettség milyen tényleges tudást jelent, milyen perspektívákat nyit a cigány fiatalok számára. A nehezen tetten érhető, ám nagyon is működő diszkrimináció a jó tanulók esetében is komoly akadályokat gördít a továbbtanulás elé. A korábbiakhoz képest mégsem rossz arány, hogy 1993–94-ben a nyolcadik osztályos teljes népesség 97,7 százalékához képest 51,2% volt a továbbtanuló cigány gyerekek aránya. Hogy milyen arányban fejezik be a szakiskolát, a szakmunkásképzőt, a szakközépiskolát, esetleg a gimnáziumot, arról nincs adat. Egyéb nehézségek mellett a szülők anyagi helyzete is komoly akadálya lehet a továbbtanulásnak. Ha rendelkezésre állnának részletes adatok, bizonyára kimutatható lenne a munkanélküliség és az iskolaelhagyás közötti összefüggés. Fokozottan érvényesülnek a nehézségek a felsőfokú oktatásnál. Vagyis nagyon nehéz kitörni abból az ördögi körből, amelyet a szülők iskolázatlansága, alacsony presztízsű munkája, majd munkanélkülisége képez. Heroikus erőfeszítésre van szükség ahhoz, hogy az utódok ne az elődök sorsát reprodukálják.

Mindezekből következően, ha kiszámítani nem is lehet, biztosra vehető, hogy tekintélyes a cigányság leszakadó hányada, a társadalmon – a kulturális és civilizációs fejlődésen – kívül rekedtek táborá. Az is biztos, noha erre végképp nincs semmiféle adat, hogy akik keservesen megszerezték valamilyen diplomát vagy egyéb belépési jogosítványt, erősen hajlanak az asszimilációra, ami teljes beolvadást, etnikai identitásuk feladását jelenti. Integrációnak nevezhető annak a polgárosodó rétegnek a beilleszkedése, amely nem adja fel identitását, cigányságában értéket ismer fel.

Reméljük, a fejezet végére érve egyetért velünk az olvasó abban, hogy nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozni ma sok nehézséggel jár, bármely pontján élünk is a Földnek. Mint már láthattuk, a nemzeti-etnikai hovatartozás jelentősége Európában folyamatosan változik. Újra kell gondolnunk, hogy ennek mekkora szerepe kell legyen egy ember identitásában az egyéb tényezők mellett. Mi úgy véljük, mindenkinek jogában áll eldönteni, hogy a saját életében mekkora hangsúlyt fektet nemzeti-etnikai hovatartozására.

Válogatott szakirodalom

- Ács Zoltán [1996] *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest: Kosuth Könyvkiadó.
- A. Gergely András [1997] *Kisebbség – etnikum – regionalizmus*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete – Akadémiai Könyvkiadó.
- Joó Tibor [1990] *A magyar nemzeteszme*. Szeged: Universum Kiadó.
- Katona Imre [1990] *Magyar népművészeti-néprajzi útikalauz. A magyar népcsoportok és a hazai nemzetiségek*. Budapest: (a szerző kiadása).

- Kiss Mária (szerk.) [1996] *Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi kötetéből*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.
- Kővágó László [1978] *Kisebbség – nemzetiség*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Prónai Csaba [1995] *Cigánykutatás és kulturális antropológia (rövid vázlat)*. Budapest – Kaposvár: ELTE/CSVM Főiskola.
- Szarka László [2004] *A kisebbségi magyar közösségek helyzete és fejlődési tendenciái a kutatások tükrében*. (<http://www.korunk.org/oldal/php?ev=2004&honap=1&cikk=495>)
- Minority Rights Group (szerk.) [1997] *World Directory of Minorities*. Minority Rights Group International. Korábbi változat (1990) magyar kiadása: *Etnikumok enciklopédiája*. [1993] Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Linkek

- Teleki László Alapítvány
[tla.hu/hun/index.html]
- Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány
[www.eokip.hu]
- Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal
[meh.hu/nek/defhu.htm]

Itt megtalálhatók az egyes kisebbségek szervezeti, intézményei, címei, honlapjai. Továbbá a hazai kisebbségpolitika dokumentumai, jegyzőkönyvei, nemzetközi szerződések szövegei, nyelvi jogok országgyűlési határozatai, országos kisebbségi képviselők dokumentumai, választójogi szabályok, kormánybeszámoló a hazai kisebbségek helyzetéről.

Statisztikai adatok hazai kisebbségeinkről:

- ETNONET - nemzetiségi lap
[www.etnonet.hu]
- Pro Minoritate
[www.prominoritate.hu]
- Magyar Kisebbség
[www.hhrf.org/magyarkisebbseg]
- Etnofotó Galéria
[www.etnofoto.hu/index.php?FOMENU=LINKEK]
- Kisebbségkutatás
[www.hhrf.org/kisebbsegkutatas]